

Temarecension

Avrättningarnas historia i Frankrike

Histoire de la peine de mort.
Bourreaux et supplices, Paris, Londres, 1500–1800
Pascal Bastien

ÉDITIONS DU SEUIL, 2011, 341 s.

Seeing Justice Done.
The Age of Spectacular Capital Punishment in France
Paul Friedland

OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2012, 334 s.

La guillotine au secret.
Les exécutions publiques en France, 1870–1939
Emmanuel Taïeb

ÉDITIONS BELIN, 2011, 317 s.

På kort tid har det kommit ut tre böcker som handlar om dödsstraffets historia i Frankrike. Söker man i dessa tre böcker att finna ett genomgående tema förutom avrättningar och Frankrike så kan man lämpligen gå till det i alla tre förekommande ordet *spectacle* – som i sammanhanget beskriver avrättningen som en betydelsebärande föreställning eller, kanske än mer, som en föreställning som med tiden förlorade mycket av den betydelse iscensättarna avsåg att ge den.

Pascal Bastiens bok är en jämförelse av straffrättskipning, bödlar, avrättade och avrättningar i Paris och London, där betoningen ligger något mer på Paris och London blir mer av ett belysande jämförelseobjekt. Detta hindrar inte att många intressanta observationer om London förekommer, till exempel om hur klockringningen föll bort för förrädare och om den moderna forskningens olika modeller för att förstå dödsfängens sista tal. Självt beskriver Bastien det område han söker att studera som omringat av religionens socialhistoria, politikens kulturhistoria och rättens religiösa historia. De teologiska perspektiven betonas alltså tydligt.

Miljön i staden beskrivs mycket målande och i ett särskilt originellt

kapitel behandlas ljudbilden kring vägen till och vid avrättningen med bland annat klockor och sånger. Till ljudet återkommer Bastien också när han sammanfattande diskuterar en av skillnaderna mellan städerna, nämligen vem som äger rösten. I London talar den dömda offentligt. I Paris talar domen och krossar den dömdes röst. En annan skillnad var att det genomfördes betydligt fler avrättningar i London än i Paris, trots att under åren 1670–1750 större delen av de som dömts inom Parisparlamentets område, nästan halva Frankrike, kom att avrättas i Paris.

Skillnaderna mellan det ackusatoriska systemet i England och det inkvisitoriska i Frankrike framhålls också. Medan den engelska juryn eller domaren valde mellan två sanningar sågs domarens uppgift i Frankrike som att på statens, kungens och, slutligen, Guds uppdrag finna sanningen och fälla dom. Rättvisan uppvisar i sitt språk och i andra yttringar, som domstolarnas arkitektur, en karaktär av sakralitet och helighet. Samtidigt är den jordisk och inte himmelsk. Den är i grunden förvaltd på Guds uppdrag, men de enskilda domarna är inte Guds direkta verk. Rättvisan är, förutom gudomligt ingripande, ofelbar. Efter domen följer avrättningen, fylld av andlig symbolik, där den dömda bereder sig för en död i Kristi efterföljd, en död ibland förstådd som dödsfångens offer.

Efter jämförelsen mellan de två städerna och teologin är bödlarna en tredje aspekt som särskilt lyfts fram. Skildringen börjar här i det gamla Grekland och fortsätter med en jämförelse av bödlarnas situation i Frankrike och England. I Frankrike var bödlarna rättens tjänstemän, vanligen medlemmar av bödeldynastier och, åtminstone i Paris, mycket rika. I London gällde inte detta förhållande, vilket leder författaren till den radikala slutsatsen att Jack Ketch inte var en bödel, i fransk mening. På samma radikala sätt sägs för övrigt den närvarande prästen vid Tyburn – Londons mest använda avrättningsplats fram till 1700-talets slut – inte vara en biktader och därmed inte spela någon roll för dödsfångens salighet.

Bastien uttrycker sig ibland radikalt, nästan provocerande. Detta hindrar inte att det trots ämnet är en mestadels lågmäld och mjuk skrift, dessutom rik och tänkvärd. Den är helt enkelt en bra genomgång av många aspekter; en resa med bödlar, offer och åskådare genom tre århundraden, men där förändringsperspektivet är mindre framträdande än i de båda andra böckerna.

Att Paul Friedland hör hemma i dagens USA är inte svårt att sluta sig till utifrån hans återkommande tanke att avskräckning är det övergripande motivet för att straffa i både historia och nutid – en föreställning som inte är så svår att ifrågasätta. Ändå vänder han sig mot tanken att avrättningen i det tidigmoderna Frankrike skulle ha uppfattats som att den skrämde eller visade statens makt. Tvärtom samlades stora skaror, ibland länge väntande,

för att de tyckte om att närvara. Detta ses som en indikation på att det budskap som sändes genom avrättningen inte gick fram.

Trots ett mycket långt tidsperspektiv med början redan i antiken och med slutpunkt så sent som 1981 vill Friedland inte bara ge kunskap om historien. Han strävar även efter att ge oss kunskap om hur historien påverkat nutidens tänkande och konkreta handlande kring straffen. Friedland menar även att forskningen haft en tendens att separera teori, praktik och förståelsen av det som sker. Själv gör han sig dock skyldig till en märklig separation. Under den tidsperiod som är den centrala i framställningen, från 1500-tal till giljotinens införande, alltså ungefärligen motsvarande Bastiens studie, söker han att presentera ett brett perspektiv, medan skildringen av tiden före och efter i stort sett saknar samtida debatt, tolkningar och reaktioner. Återstår gör huvudsakligen lagstiftningsförändringar och studiet av hur avrättningen konkret tedde sig.

Ett dominerande tema i boken är vilka som var närvarande vid avrättningarna och deras motiv för att komma. Från 1100-tal till 1500-tal finns en generell trend att straffen blev mer spektakulära och hårda. En stor förändring inträdde dock med 1500-talets avrättningar av protestantiska heretiker. Dessa medförde gärna martyriets glädje till schavotten och den nya tonen tände ett generellt intresse för avrättningarna. Avrättningen blev mer av föreställning och den under medeltiden dominerande medkänslan vändes till en upplevelse av avrättningen som nöje, där förhållandet publik och agerande även beskrevs som vore det en teaterföreställning. 1679–1680 spelades i Paris en pjäs som baserades på ett pågående rättsfall och spelperioden löpte under både rättegång och avrättning. När detsamma upprepades 1721 avbröts dock föreställningarna när rättegången hade pågått en tid, två veckor före avrättningen. Olika grupper hade varierande syn på vad som var passande. Sedan en avrättning i Paris 1737 mötts av applåder genomfördes 1738 de kanske första restriktionerna för tillträde genom att ingen framledes tilläts se på avrättningarna genom fönstren i l'Hôtel de Ville. Friedland menar att tiderna hade förändrats och att dessa förändringar var ett utslag av en samtida och allt starkare trend – insikten i det inhumana i att se andra lida. Sensibiliteten och dess eventuella utveckling diskuterades under 1700-talet och har studerats i senare forskning. Friedlands särskilda synpunkt är att sensibiliteten inte i någon större omfattning rörde avrättningen som sådan utan att reaktionerna i stället var riktade mot att se andras lidande. Från frågor kring sensibilitet och känslor går studien sedan över till upplysningen och inte minst dess intresse för humanitet och effektivitet.

Friedlands studie är verkligen läsvärd och ger många goda insikter, inte minst i förekommande reaktioner på avrättningar, men den är i jämförelse med de två andra mycket bra böckerna det svagaste kortet –

främst beroende på hans oreflekterade syn på vad dödsstraff egentligen är i grunden.

Emmanuel Taïeb studerar i sin bok den tredje republikens tid fram till den 24 juni 1939, då intramurala avrättningar (avrättningar inom fängelse-murar) infördes i Frankrike genom ett dekret. Han börjar alltså i stort sett när de båda andra redan slutat. I fokus står civila avrättningar i det europeiska Frankrike.

En fråga som direkt anmäler sig är varför Frankrike bibehöll offentligheten vid avrättningar så länge, jämfört med många andra europeiska länder? Ett svar är att påfallande få förändringar rörande strafflagstiftningen genomfördes under perioden. Det avskräckande exemplet framhölls även av många. När debatten brände till rörde det sig snarare om dödsstraffets vara eller inte vara och straffet försvarades av mäktiga krafter inom politiken. 1906 var justitieministern, konseljpresidenten och presidenten övertygade abolitionister. Trots detta kom ett uppehåll i avrättningarna i Frankrike bara att sträcka sig från slutet av 1905 fram till en fyrdubbel avrättning i januari 1909. En annan aspekt var tvekan om hur man skulle hantera tillträdet till intramurala avrättningar – skulle officiella vittnen utses, som i exempelvis Sverige och Tyskland, och hur skulle man göra med pressen? 1939 blev svaret ett mycket restriktivt tillträde utan press.

Ett viktigt källmaterial i boken är journalistiken, där förutom de enskilda skildringarna av avrättningar både de mönster som uppvisas och de kampanjer som bedrivs blir föremål för undersökning. Pressens utveckling är också en viktig del av den förändring Taïeb skildrar. För journalistiken var avrättningsskildringarna viktiga – om avrättningarna i det europeiska Frankrike var för få kompletterades skildringarna med berättelser om koloniala avrättningar. Intresset avtog dock efter första världskriget och notiserna blev kortare. Detta minskade intresse var ytterligare en faktor som gjorde straffet mer osynligt och bidrog därmed till att underlätta införandet av intramurala avrättningar. Till det mest intressanta för pressen hörde folkmassan och dess reaktioner och den grymhet den visade var ett återkommande tema. Pressen önskade även att de offentliga avrättningarna avskaffades, med baktanken att bara journalister skulle få närvara och därmed äga informationsmonopol.

De snabbt genomförda avrättningarna tidigt på morgonen, gärna vid soluppgången, tillsammans med de inte alltid respekterade fotograferingsförbudena, gjorde det svårt för allmänheten att se det som skedde. Taïeb ser denna utveckling som en del av en förändring där den fysiska kontakten allt mer ersattes av andra medel, som pressen. Han förstår också den officiella synen på offentligheten så att avrättningen till sin karaktär var offentlig. De närvarande spelade alltså en roll för avrättningen som offentlig händelse –

huruvida de uppfattade något av det som skedde var ointressant. I denna studie är det inte, som man lätt tror, avrättningen som står i fokus utan den allt mer inskränkta offentligheten. Slutligen avskaffades de offentliga avrättningarna, men vägen dit var varierad och innehållsrik.

Inte minst empiriskt är Taiëbs arbete imponerande. Här finns bland annat en lista över alla civilt avrättade i det europeiska Frankrike 1870–1939, uppgifter över vilka klockslag avrättningarna verkställdes under olika tidsperioder och årstider och även uppgifter om antalet närvarande vid ett antal avrättningar. Både empiri och slutsatser kommer att göra detta till en viktig bok på detta område för lång tid framöver.

Trots stora skillnader i exempelvis stil i de tre böckerna finns det många likheter i ämnesval och frågeställningar. Det är nästan möjligt att läsa dem som en kontinuerlig historia, där Bastiens styrka är skildringen av det gamla, Friedlands skildringen av den begynnande övergången till något nytt och Taiëbs skildringen av den nya efterrevolutionära scenen.

Att använda "spectacle" som ett huvudord i förståelsen av franska avrättningar är inget nytt, men Bastien betonar hur det är budskapsbärande och med ett slående uttryck kallar han avrättningarna efter revolutionens införande av giljotinen för "[u]n spectacle sans spectacularité". Både Friedland och Taiëb skulle nog hålla med. Friedland gör en egen tolkning då han ser senmedeltiden som perioden då avrättningen successivt övergår från att vara en återkommande ritual, vilken liksom gudstjänster normalt inte skildras i källorna, till ett "spectacle" värt och naturligt att beskriva. 1500-talets avrättningar av protestanter fullbordade utvecklingen. Sedan ersatte revolutionen spektaklet med ett dödsstraff där enhetlighet och enkelhet betonades och som inte sände meddelande utan endast handlade om att göra sig av med någon. Taiëb undrar om kampen mot de offentliga avrättningarna styrdes av en önskan att begränsa våldet eller begränsa våldets spektakel. Han beskriver även tredje republikens avrättningar som ett anti-modernt spektakel. Slutligen menar han sig i avrättningen ha studerat en manifestation av en politisk "théâtrocratie" och ställer därmed in sig i den forskningstradition som under framför allt senare decennier studerat makten genom dess symbolhandlingar.

Som framgått ovan är hos Bastien teologiska frågor i betydande grad integrerade i framställningen. Även Friedland kommer ibland in på det teologiska området, som när han ser paralleller mellan den civila straffrättsens straff, särskilt "amende honorable" (en av rätten utdömd botakt, ofta på väg till avrättningen), och kyrklig bot och beskriver den dömdes väg till döden som "the penal pilgrimage". Taiëb är den av de tre som minst tar upp teologiska teman men de finns där, och även om den i detta inte är helt och hållet rättvisande så lyder en kapitelrubrik "La crise liturgique du rituel exécutif" ("avrättningsritualens liturgiska kris").

Rörande teoretiska perspektiv framhåller alla tre både Norbert Elias och Michel Foucault. Hos Friedland är Foucault av större intresse, medan Taïeb har det kanske intressantaste teoretiska resonemanget när han utifrån Elias och Foucault men ännu mer George Mosse ser en brutalisering i den tredje republiken som hade samband med samhällets militarisering. Avrättningen blir på den lilla skalan en repetition av krigets våld och ett borgerligt förhållningssätt byts i ett aristokratiskt.

Även om framför allt Taïebs bok utmärker sig med utblickar åt skilda håll så är inriktningen på franska städer, särskilt Paris, mycket dominerande som sammanhållande länk i de tre böckerna. Bastien ger givande och målade beskrivningar av Paris och London och den roll avrättningar spelade där. Ett relativt tidigt fall där avrättningen i staden skapade problem möter vi hos Friedland som relaterar hur Dijonbor bosatta kring Place du Morimont 1794 protesterade över att just deras torg hade utvalts till avrättningsplats. Taïeb gör noggranna genomgångar av de förflyttningar av avrättningsplatser som förekom i städerna, särskilt i Paris och Lyon, och vilka mönster vi kan se och vilka orsaker som låg bakom. Hos Taïeb läser vi också om avrättningen som den allt mer främmande fågeln i stadsmiljön. Idealet blev att välja sådan tid och plats att avrättningen genomfördes på allmän plats men med minsta möjliga allmänhet närvarande. Ansträngningar gjordes inte bara för att göra förberedelserna sent och väcka litet intresse, utan också för att sopa undan spåren så fort som möjligt, för att inte störa stadens liv. Under 1800-talets sista decennier miste också avrättningen sin lokala förankring. Bödel och giljotin kom på blixervisit och den centrala regleringen av valet av plats hårdnade.

Både Friedland och Taïeb lyfter fram att de problem som kom att förknippas med avrättningarna rörde sig om hur våldet observerades, inte nödvändigtvis om dess utövande i sig. De båda lyfter också fram giljotinen idéhistoriska betydelse och hur den blev en symbol starkare än dödsstraffet i sig. Giljotinen verkar ha haft mycket starkare inverkan på människors sinnen än andra avrättningsmetoder och Taïeb studerar hur giljotinen var en fantasi och en mardröm i skönlitteraturen.

Framför allt Bastien och Taïeb diskuterar den dödsdömdes sätt att uppträda vid sin avrättning. Under den tid Bastien studerar dominerade i Frankrike tanken att fången genom bikten och korset skulle vara väl beredd för himlen. En viss undergivenhet i detta förhållningssätt kontrasterar skarpt mot det ideal av självsäkerhet och styrka, med viss air av upproriskhet, som samtidigt var ett ideal vid Tyburn, om än inte hos överheten. Taïeb lyfter för den tid han studerar fram tanken att den dödsdömda accepterade och underkastade sig sitt straff och genom sitt deltagande närmast straffade sig själv. Detta förstods som en god död och författaren spårar tanken tillbaka

till den lydige soldaten som på slagfältet går i döden utan protest. För alla deltagare var avrättningen en lydnadens ritual som ingick i byggandet av en stark stat.

Bastien studerar ett franskt rättssystem där domens uttalande och avrättningen skedde i ett sammanhang och den dödsdömde redan sågs som juridiskt död/civilt död. När en fortsatt bekännelse och angivande av medbrottslingar drog ut på tiden fullföljdes avrättningen även om den dag som inträtt var en av de största helgdagarna. Även i den tid Taïeb studerar fanns ett ointresse för när avrättningarna verkställdes, men det dominerande perspektivet var att de skulle ske snabbt – ett utslag av ett allt mer tidsmedvetet samhälle. Pressen kom också i högre grad att ställa krav på avrättningarnas sekundschnabba verkställighet. Det förekom att en bödel fick kraftig kritik för att vara senfärdig.

Gemensamt för de tre böckerna är avsaknaden av ett perspektiv som ofta förekommer i studier kring dödsstraffets moderna historia – de enskilda signifikanta händelser som förändringar hängs upp på. Här är de enstaka händelserna av ovanligt liten betydelse. Det beror dels på att dödsstraffets existens inte står i centrum, dels på att förändringar av avrättningsmetod och bruk, förutom giljotinens införande, inte heller är viktiga frågor i studierna. Här är det centrala framför allt hur avrättningen tolkades – inte minst av de närvarande.

Detta är tre bra böcker, men användbarheten minskas tyvärr av några i dag vanliga bruk. Slutnoter används och inga litteraturlistor förekommer förutom en lista på utvalda skrifter hos Bastien. Källor översätts reguljärt och det blir smått absurt att ständigt se exempelvis engelska texter översatta till franska och franska till engelska. Bastien noterar också att vissa texter gett honom betydande problem och att översättningen inte är säker.

Slutligen – som nog framgår av det sagda så rekommenderar jag dessa tre böcker för en läsupplevelse.

Martin Bergman